

FERBER Katalin
Nyugalmazott egyetemi tanár
Berlin, Németország
katalinferber@yahoo.com

CHALMERS A. JOHNSON MŰVEIRŐL

O delima Čalmersa A. Džonsona

On the Works of Chalmers A. Johnson

1. Chalmers A. Johnson (1931–2010) a kaliforniai Berkeley Egyetem kínai szakán végzett. A koreai háborúban tengerészgyalogosként szolgált, ekkor járt először Japánban. Doktori disszertációja, amelyet a politológia tudományterületén folytatott kutatásai alapoztak meg, könyv alakban is megjelent: *Peasant Nationalism and Communist Power: The Emergence of Revolutionary China 1937–1945* (A nacionalista vidék és a kommunista hatalom: A forradalmi Kína születése 1937–1945) (Stanford University Press, 1962). A kelet-ázsiai történelmet nem ismerők számára fontos információ, hogy a japán katonai támadás Kína ellen (1937 nyarán, mely a *Marco Polo-hídon történt incidens*, értsd: japán katonai provokáció néven szerepel a kronológiákban) a japán hadsereg évekig tartó könyörtelen brutalitását jelenti a kínai lakossággal szemben, radikalizálta a vidéket, s a kommunista Mao Ce-tung éppen a vidék Japán-ellenességét használta saját partizánhadserege megszervezéséhez. Ezzel magyarázható Mao hatalomra kerülése és a kínai kommunista rendszer győzelme is. Válasz volt a nyolc évig tartó japán megszállásra, tömeggyilkosságokra. Csak Kínában tízmillió ember halt meg a japán katonai megszállás és háború következtében.

1.1. Chalmers Johnson harminchét évesen lett a Berkeley Kína Tanszékének vezetője. A kínai kulturális forradalom azonban megnehezítette a kutatásait, így 1972-ben Japánnal kezdett foglalkozni. Egy évtizeddel később jelent meg a ma már sokadik kiadást megérő monográfiája a japán ipar- és kereskedelemügyi minisztérium fél évszázados (1925–1975) történetéről. *A MITT¹ és a japán*

¹ MITI: a minisztérium angol nevének rövidítése.

*gazdasági csoda*² címmel napvilágot látott kötet forradalmasította a korábbi, Japánnal és a szomszédos, sikeres gazdasági növekedést produkáló országokkal kapcsolatos kutatásokat.

Johnsonnak évtizedekig nem hitt senki, kommunistának nevezték, CIA-ügynöknek, „revizionistának”, holott ő nem állított e könyvében többet, csak azt, hogy a japán tőkés gazdaság egy harmadik típust képvisel az addig ismeretek mellett. Nem a parancsuralmi (szovjet) tervgazdaság, nem a szabadpiaci (amerikai) típusú rendszer, hanem az előbbi kettő sajátos kombinációja, melynek köszönhetően a japán gazdaság fél évszázad alatt a világ második élen járó technológiával és gazdasági növekedéssel rendelkező országa lett (közvetlenül az USA után). Johnson el is nevezte e harmadik típusú gazdasági rendszert fejlesztő gazdaságnak (developmental economy). Azaz a szerző szerint Japán és a szomszédos kelet-ázsiai sikeres gazdaságok eredményei nem valamiféle csodának, hanem ennek a fejlesztéscentrikus gazdaság-, pénzügyi és társadalmpolitikának köszönhetőek.

Egy évtizeddel később még mindig tartott az indulatoktól sem mentes vita Johnson állításairól, míg Európában, különösen Keleten, nem volt érezhető a Csendes-óceán másik partján megnyilatkozó dühös ellenérzés. Akkor még fogalmunk sem volt arról, hogy Chalmers Johnson könyve a megkérdőjelezhetetlen, dogmává merevedett, univerzálisnak feltüntetett szabadpiaci elv érvénytelenségéről szól. Nemcsak a közgazdászoknak, de a történészeknek is kínos lett volna elfogadniuk, hogy nem az amerikai szabadpiaci rendszer működik Japánban (melyet annak idején, Japán amerikai megszállása éveiben oly vehemenciával erőltettek a megszálló hatóságok). Csakhogy a japán minisztériumi szakemberek már 1944 decemberében világosan látták, hogy a szabadpiaci, úgynevezett gazdasági liberalizmus halott, feltámasztani már nem lehet, s Japán – mivel a háborút biztosan elveszíti – csak a gazdasági világháborút tudja megnyerni. Ehhez pedig nem a szabadpiaci gyakorlat segíti hozzá a szigetországot, írták a szakemberek egy bombabiztos pincében ülve, gyertyafény mellett, valahol Tokióban, hanem a hadigazdálkodás folytatása a béke körülményei között. „Nem lesz könnyű”, írta a háború után a vezető gazdaságpolitikusaik egyike, „de Japánnak nincs más lehetősége, mint győztesként kikerülni a világgazdasági háborúból, ha már a második világháborút úgyis elveszítjük”³ (Hein 2004, 77–78).

² Johnson, Chalmers. 1982. *MITI and The Japanese Miracle: The growth of industrial policy 1925–1975*. (A MITI és a japán csoda: Az iparpolitika bővülése 1925 és 1975 között.) First edition. Stanford: Stanford University Press.

³ Hein, Laura. 2004. *Reasonable Men Powerful Words: Political Culture and Expertise in Twentieth-Century Japan*. (Észszerű férfiak, hatásos szavak: Politikai kultúra és szakértelem a huszadik századi Japánban.) 77–78. Washington D. C.: Woodrow Wilson Centre Press.

Évekkel később, a már teljes függetlenségét visszkapott Japán minden, az amerikai hatóságok által betiltott gazdasági intézményt átnevezett, működésüket korszerűsítette, s két évtizeden át a nemzetközi gazdasági „harc” megnyeréséért mozgósította a társadalmat. Ennek sokféle módszere volt, s ezek mindegyike megtalálható Johnson sokat támadott és vitatott monográfiájában.

Repedések támadtak a szabad világ, a gazdasági szabadesés (vagy épp felemelkedés) amerikai dogmáján, pedig a kutatók többsége Johnson könyvének megjelenéséig (tisztelet a kivételnek) nem kérdőjelezték meg e dogma univerzális (vagyis egyetemes) érvényességét. Az amerikai hegemonia került ezzel veszélybe, legalábbis ideológiai terepen, és a könyvet támadók és vitatók érveinek többsége ezt bizonyítja.

Felnőtt azonban egy új generáció, akiknek egy része megkérdőjelezte a szabadpiaci dogma érvényességét, s kutatásuk már a Johnson által definiált fejlesztő gazdaság (pénzügy és társadalompolitika) alkalmazásának szellemében folyt. A könyv megjelenése után japán gazdaságpolitikusok, pénzügyi szakemberek és politikusok úgy érezték, mintha kifigyelték volna titkaikat. A könyv, melyet a mai napig érdemes újraolvasni a szakmában, felszámolt minden spekulációt, mítoszt, melyet maguk a japán kormányhivatalnokok terjesztettek (meg kell hagyni, nagy sikerrel) mindarról, amit a Nyugat japán gazdasági csodának nevezett.

1.2. Ma már azt is tudom/tudhatjuk, hogy a japán és a vele szomszédos kelet-ázsiai gazdaságok mindegyike képes volt tanulni nemcsak a nyugati, de a szovjet típusú gazdaságok tévedéseiből, hibáiból is, így mindkét rendszer működőképes elemeit sikerült alkalmaznia. Mindezt azonban kevesen látják és még kevesebben ismerik el. Ennek oka elsősorban a hidegháború ideológiája és propagandája, mely generációkkal hitette el, hogy a világ két részre osztható: a szabad, demokratikus országokra s a rettenetes, emberi jogokat semmibevevő, elnyomó kommunista rezsimekre. Az előbbieket többségében a liberális szabadpiaci elveken nyugvó versenyalapú piacgazdaság, az utóbbiakban a parancsuralmi rendszer, az „ideológiai alapú” tervezés, a krónikus áruhiány, a pazarlás és a hatékonyság teljes hiánya a gyakorlat.

Johnson oknyomozó története az egyik japán minisztériumról egyértelművé tette, hogy ez a felosztás hamis, mert a japán gazdaság fél évszázadon át rugalmasan szabályozta a versenyalapú piacgazdaság működését, ha kellett (a harmincas és negyvenes években) korlátozta a versenyt, és a hetvenes évekig sohasem volt „liberális” szabadpiaci gazdaság a szigetországban. Nyugati fogalmak szerint ma sincs.

Gyarmatai egyikén, Mandzsúriában, a harmincas években „tesztelte” a szovjet típusú gyorsított iparosítást és a gazdasági tervezést (a minta a Szovjetunió első öt éves terve volt), de nem államosított, hanem a magánvállalatokat szabályoz-

ta változatos eszközökkel, és kényszerítette a tervcélok megvalósítására. Ezt a szabályozott, csak korlátozott piaci versenyt engedő, tervezésen alapuló rendszert a negyvenes évek elején Japánban is bevezették. Mindezek „korrigált” verziói, tanulva a hadigazdaság időszakának hibáiból, az amerikai megszállás éveit után (1952) Japánban újra működtek. Nem túlzás tehát Johnson könyvének olvasása alapján kijelenteni, hogy amit ő fejlesztő gazdaságpolitikának nevez e könyvében (*developmental policy*), nem más, mint a tervgazdaság néhány elemének és a szabadpiaci versenynek egy rugalmasan változó keveréke.

Johnson e monográfiájában nem sokat mond a tervgazdaság eredeti és a japán formájának különbségeiről, mindössze annyit, hogy a szovjet típusú tervgazdaság ideológiai alapelvek szerint működik (tagadva a rakoncátlan piaci jelenségek felbukkasát, úgy mint áruhiány, a költségvetés puha korlátja és a krónikus kapun belüli munkanélküliség), míg a japán tervezés ezzel szemben racionális. Kutatásai alapján megállapította, hogy léteznek olyan tőkés gazdaságok, amelyek a piaci verseny korlátozására is képesek, méghozzá úgy, hogy a gazdaság teljesítőképessége nő, s a világ élvonalába tartozó növekedést és fejlődést képes elérni. A fejlesztő gazdaságpolitikának természetesen megvannak a maga korlátai, így a termelők piacának elsődlegessége és a fogyasztói piac alárendelése az előbbinek, a munkaerőpiac állami szabályozása a munkavállalás és a szakmai bértáblázat eszközeivel, valamint a vállalatok duális rendszere. Ez utóbbi annyit jelent, hogy a nagy ipari konglomerátumok termelésének egyre nagyobb részét kisüzemek (családi vállalkozások) beszállítóként termelik, mert a nagy cégek kizárólag a technológiai fejlesztéssel foglalkoznak.

A fejlesztő gazdaság szociálpolitikai intézkedései közé tartoznak az egészségügyi ellátás minimumának garantálása, a nagyvállalatok részvétele a munkaerő lakhatási lehetőségeinek biztosításában, a szociális háló kiterjesztése a lakosság egészére (minimális ellátást biztosítva) és az úgynevezett élethossziglani foglalkoztatás (de csak a nagyvállalatoknál) állami támogatása.

A japán gazdaság valódi versenyszférája – a hazai minisztériumi és banki versenyeztetés után – a világpiacon. Ebben a logikában a verseny elsősorban a piaci részesedés megszerzését, és nem feltétlenül profitorientált vállalati magatartást ír elő, mert az új piacok megszerzése hosszú ideig tart, rendkívül komoly tőkét igényel, melyet az állami, vagy kvázi állami tulajdonú pénzügyi intézetek finanszíroznak, az első években megtérülési követelmény nélkül.

Ezen eszközök segítségével lett Japán a hetvenes évek második felére a világgazdaság második legfontosabb szereplője. Kétségtelen, hogy Kelet-Ázsia dinamikus fejlődő és növekvő gazdaságai kivétel nélkül ezt a gazdaságpolitikát követték csaknem fél évszázadon át, s az utóbbi évtizedben ezt a gyakorlatot követi a kínai gazdaságpolitika is, intézményeivel együtt.

Két hiányosságát említik igen gyakran Johnson koncepciójának. Az egyik, hogy e rendszerek mindegyike sajátosan értelmezi a politikai demokrácia gyakorlatát. Európai vagy épp amerikai megfigyelők számára úgy tűnik, hogy a japán (dél-koreai, szingapúri, tajvani) fejlesztő gazdaságpolitika egy autoriter, állami bürokraták által vezérelt, és a vállalatokra, pénzintézetekre és a lakosságra kényszerített rendszer. Kétségtelen, hogy bár Japán rendelkezik minden, Nyugaton is ismert és működő demokratikus politikai intézménnyel, a gazdasági demokrácia (vagyis a növekedés, a társadalom jövedelmi szintjének folyamatos emelkedése, az infrastruktúra fejlesztése) sokkal fontosabb, mint a politikai pártok programjai, ideológiái és azok megvalósítása vagy épp kudarca. Ahogy Johnson is megfogalmazta e könyvében, a rendszerben a politikusok közvetítik a tényleges döntéshozóknak (a szakképzett állami bürokráciának) a választók preferenciáit, de a döntés és végrehajtás mindig a bürokratikus apparátus kezében van.

2. A fejlesztő gazdaságpolitika a társadalom egészének mozgósításán alapszik, s ennek legfontosabb eszköze a társadalom nagy részének a bevonása a gazdasági sikerekbe (vagy éppen kudarcokba, mert ezeket szétteríti az állami irányítás a társadalom minden tagjára). Ebben az értelemben, írja Johnson⁴ (Johnson 1999, 52), a japán iparpolitika, fejlődéscentrikus eszköztár forradalmasította a társadalom egészét, csak éppen ez „csendes” forradalom volt, évekig tartó konfliktusokkal munkavállalók és munkaadók között, melyet az állam tudott csak kompromisszumok árán megszüntetni. A társadalom teherbíró képességének maximumát használta minden intézmény a gazdasági növekedés és a jövedelmek folyamatos emelése érdekében. Óriási környezetszennyezési katasztrófák (Minamata: tömeges higanymérgezés, Jokkajcsi: tömeges megbetegedés a légszennyezés miatt), a 2011-es fukusimai atomkatasztrófa elkerülhetetlen velejárói a fejlesztő gazdaság- és pénzügypolitika japán verziójának. Gyakori kritika a fejlesztéscentrikus gyors növekedést, állandóan bővülő exportot ösztönző rendszerrel szemben, hogy képtelen a gyors változtatásokra, a rugalmas alkalmazkodásra, s a korábbi hibák korrekciója emiatt nagyon lassan történik, melynek elszenvedői a katasztrófák áldozatai (George 2001).

A fejlesztő gazdaságpolitika inherens logikáját talán egyetlen példa jól illusztrálja: Japánban az 1880-as években – elsősorban a mobilizálható tőke alacsony szintje miatt – a kormányzat létrehozta a Postai Takarékpénztár (PT) országos hálózatát. Ez elsősorban a vidéki, kevés készpénzzel rendelkező lakosság számára ajánlott biztonságos (mert államilag garantált) kamatbevételt, s a XX. század

⁴ Johnson, Chalmers. 1999. The Developmental State: Odyssey of a Concept (A fejlesztő állam: egy koncepció Odüsszeiája). In Woo-Cummings, Meredith edited: *The Developmental State*. 32–61. Cornell: CA Cornell University Press.

elejére az intézménynek köszönhetően Japán vált a világ legnagyobb lakossági megtakarításokkal rendelkező országává. A PT betétállományát 2002-ig „második költségvetés” néven a pénzügyminisztérium egy részlege osztotta el változó állami és ipari célok között. Ezt az állami szakképzett bürokrácia inflációs veszély nélkül tehetette meg, mert a postatakarék-pénztári betétek hosszú lejáratúak voltak, s az értük fizetett kamat csekély volt, de az állami intézmények e betétállományt „kvázi” állami pénzintézeteknek (EXIM Bank, Japán Fejlesztési Bank, Japán Iparfejlesztési Bank) folyósították, melyek versenyeztetés útján ezt hitel formájában továbbadták a legígéretesebb vállalatoknak.

A második költségvetés letétállományából először a legfejlettebb technológiát megvalósító termelővállalatokat, aztán pedig a szolgáltatások területén azokat a cégeket finanszírozta a minisztériumok által delegált speciális bizottság (a jegybank képviselőjével közösen), ahol a beruházások nagy összegeket igényeltek, megtérülésük lassú volt, és elsősorban szociális célú tevékenységek (utak, hidak, helyi egészségügyi és kulturális intézmények) ellátásáról volt szó.

Vagyis a Postai Takarékpénztár a társadalom jelentős részének megtakarításaiból finanszírozta (különösen a második világháború elvesztése után) azokat az ágazatokat, melyek a növekedés és a világszínvonalú exporttermékek motorjai voltak, majd ezt követően azokat a(z) – lakosság mindennapi életminőségét javító – intézményeket hozták ebből a tőkeállományból létre, melyek hozzájárultak a társadalmi béke fenntartásához.

Chalmers Johnson – talán mert e könyve tárgya a japán iparpolitika volt – nem foglalkozott (a már említett postatakarék-pénztári hálózaton kívül) a fejlesztő gazdaságpolitika pénzügyi hátterével, a bankok kiemelkedő szerepével a megvalósításban, ahogy nem elemezte azt a sajátos valutapolitikát sem, mely az iparosítás, növekedés és fejlődés szolgálóleánya volt. (Ma hasonló gyakorlatot folytat a kínai gazdaság is.) A Johnson szemléletét követő második nemzedék néhány kiemelkedő kutatója azonban mindezt megvalósította (Bai Gao, Mark Metzler és Michael Schiltz).

Eddig tehát Johnson életművének talán legtöbbet vitatott koncepciójáról szóltam.

2.1. Chalmers Johnson 2000-ben, néhány évvel a nyugdíjba vonulása után, addigi kutatásaihoz képest valami egészen más, meghökkentő, új kutatási eredményeit tette közzé. Ekkor jelent meg a *Blowback* (Bumeráng) című könyve, melyet két másik követett: *The Last Sorrow of Empire* (Egy birodalom késő bánata) és a *Nemesis* (Nemesis).

A *Blowback* című kötetére senki sem figyelt fel egészen 2001. szeptember 11-éig. Azt követően néhány hónap alatt többször is újra kellett nyomni a kötetet, holott Johnson semmit sem jósolt, mindössze önmaga addigi tudományos

tevékenysége szigorú kritikájára vállalkozott. Tanítványainak, köztük e sorok írójának is, az volt a benyomásuk, hogy éppen egy más típusú tőkés gazdaság elemzése (Japáné) döbbsentette rá, hogy a hidegháború vége, vagyis a berlini fal leomlása után az Amerikai Egyesült Államok a „szabadpiaci demokratikus rendszerek” világméretű győzelme ellenére folytatta tovább a hidegháborút. Nemcsak korábbi katonai szövetségi rendszerein nem változtatott (így Japánban, Dél-Koreában és a Tajvani-szorosban is növelte a katonai jelenlétét, mintha ez megvédené érdekeit Kínával és Észak-Koreával szemben), de jelentős mértékben megnövelt katonai kiadásokkal, az amerikai katonai bázisok kiterjesztésével, a „szabad demokratikus rendszerek” kiterjesztése nevében rendszereket söpört el, amerikai katonai akadémiáinak valamelyikén végzett „megbízható” embe-reit juttatta hatalomra, s a világnak szinte nem létezik olyan sarka, ahol nincs amerikai (katonai) jelenlét. Ahogy az egyik vele készült interjúban elmondta, rádöbbsent, hogy tévedett hazája, az USA külpolitikájának megítélésében.

Kutatásainak köszönhetően kiderült, hogy az USA a hidegháború első hónapjától kezdve saját gyarmatbirodalmának kiépítéséért harcolt elképesztő eszközökkel és módszerekkel. Irántól Görögorszáig, Koreától Japánig az FBI és a CIA a kongresszus és a választók tájékoztatása nélkül, évtizedeken át mindennütt elfojtotta az összes olyan kísérletet, mely nem akarta (vagy nem tudta volna) kiszolgálni az amerikai gazdasági és pénzügyi érdekeket. Szó sincs „konspirációs” elméletekről. Johnson e trilógiában megdöbbsentő tényekkel és adatokkal bizonyítja, hogy a több mint 900(!) amerikai katonai támaszpont éppúgy egyik eszköze az amerikai „demokratikus” megfélemlítéseknek, mint más törvénytelen beavatkozások (pl. megrendelt puccsok, merényletek sorozata).

2.2. Johnson trilógiája figyelmeztetés az amerikai társadalom politikusainak, gondolkodó és kritikus értelmiségének. Az Amerikai Egyesült Államok, csakúgy mint annak idején a Római Birodalom, elérte maximális kiterjedését, s az „impérium” összeegyeztethetetlen az amerikai demokrácia alapelveivel és működésével. A birodalom aláásta a demokrácia intézményeinek nyilvános és elszámoltatható működését (példa a CIA és az FBI), s 2001. szeptember 11-én a terrorista támadássorozat nem volt kevesebb, mint az amerikai agresszív terjeszkedés egyik következménye, a bumeráng (angolul blowback). Az amerikai társadalom számára az Amerika-ellenesség érthetetlen, megmagyarázhatatlan, holott az utóbbi másfél évtizedben (melynek csaknem felét már Johnson nem érthette meg) kétségtelen jelei vannak a korábbi nemzetközi gyakorlat tarthatatlanságának s az amerikai demokratikus intézmények és a politikai demokrácia működése látványos meggyengülésének.

Chalmers Johnson 2008 májusában hosszú könyvismertetést írt Sheldon Wolin akkor megjelent könyvéről: *Democracy Incorporated* (Beépített demok-

rácia). Talán nem véletlenül, mert a trilógiájában elemzett amerikai gyarmatbirodalom, mely az utóbbi évtizedekben aláásta, meggyengítette az amerikai demokrácia alapelveit és gyakorlatát, Wolin szerint nem más, mint egy a felszínen nem látható introvertált totalitárius rendszer. Súlyos minősítés, de Chalmers Johnson szerint igaz, az USA hajdani demokráciája erodálódott, intézményei ugyan még úgy-ahogy működnek, de katonai terjeszkedése (a több mint 700 katonai bázis, a Kelet-Ázsiában „ideiglenesen” állomásozó amerikai csapatok 1945 óta), Okinava „ideiglenes” katonai bázisként történő használata (1972 óta), Japán kliensállam státusza, mely a gyakorlatban annyit jelent, hogy a világ jelenleg harmadik legfejlettebb országa egyetlen külpolitikai és külgazdasági döntést sem hozhat a washingtoni Fehér Ház és a State Department (külügy) jóváhagyása nélkül, mind arról tanúskodnak, hogy az Amerikai Egyesült Államok mindenkori kormánya nem hajlandó lemondani a „világ rendőre” szerepéről.

Pedig a kelet-ázsiai fejlett gazdaságok nélkül gazdaságilag és pénzügyileg ma már aligha tudna működni.

Chalmers Johnson időben figyelmeztetett bennünket, de úgy tűnik, hogy csak néhányan vesszük komolyan. A felelősség a miénk, de mások döntenek.

Irodalom

- George, S. Timothy. 2001. *Minamata Power and the Struggle for Democracy in Postwar Japan*. Massachusetts and London: Harvard University Press Cambridge.
- Hein, Laura. 2004. *Reasonable Men, Powerful Words: Political Culture and Expertise in Twentieth-Century Japan*. Washington D. C.: University of California Press and Woodrow Wilson International Center for Scholars Press.
- Johnson, Chalmers A. 1982. *MITI and the Japanese Miracle*. Stanford: Stanford University Press.
- Johnson, Chalmers A. 1999. The Developmental State: Odyssey of a Concept. In Woo-Cummings, Meredith edited: *The Developmental State*. 32–61. Cornell: CA Cornell University Press.
- Johnson, Chalmers A. 2004. *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire*. Holt Paperbacks.
- Johnson, Chalmers A. 2004. *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*. Metropolitan Books.
- Johnson, Chalmers A. 2007. *Nemesis: The Last Days of the American Republic*. Metropolitan Books.
- Wolin, Sheldon. 2008. *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton: Princeton University Press.
- Woo-Cummings, Meredith ed. 1999. *The Developmental State*. Cornell: CA Cornell University Press.